Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

75. godišnjica Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a: uloga Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a u društvenom i političkom razvoju Bosne i Hercegovine

Pejanović, Mirko Simović, Miodrag N. Šehić, Zijad

2020

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/items/6e38b266-b925-4c34-9ce9-e52c3deeae61

Odjeljenje društvenih nauka

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

DOI: 10.5644/PI2020.193.11

ZAŠTO JE DOŠLO DO PROMJENE POLITIKE ODNOSA PREMA RELIGIJI I CRKVI NEPOSREDNO NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

Ivan Cvitković*

Sažetak: *Ponešto o odnosu narodnooslobodilačkog pokreta prema religiji i religijskim zajednicama*: većina pripadnika pokreta nisu bili komunisti; komunisti su bili organizatori antifašističke borbe; za što se borio NOP; politika NOF-e; uvođenje zvanja vjerskog referenta među borcima; primjeri odnosa narodnooslobodilačkog pokreta prema slobodi religije; sloboda vjeronauke; osnivanje „Vjerske komisije"… *O religiji i Crkvi na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a*: vjerski službenici na zasjedanju; analiza diskusija u kojima se kritički osvrtalo na religiju i religijske zajednice; biranje svećenika u ZAVNOBiH. *Gdje je pošlo ukrivo? Zašto je došlo do promjena odnosa prema religiji i Crkvi? Začeci netrpeljivosti*: obostrani postupci (vlasti i religijskih zajednica) koji su vodili zaoštravanju odnosa. Što je smetalo religijskim zajednicama? Što je sve motiviralo vlast za promjenu politike i zaoštravanje odnosa prema religijskim zajednicama?

Ključne riječi: Narodnooslobodilački pokret, ZAVNOBiH, religija, Crkva, rat.

Ponešto o odnosu narodnooslobodilačkog pokreta prema religiji i religijskim zajednicama

Mnogi iz religijskih zajednica koji pišu o partizanskom pokretu kao da svjesno prešućuju činjenicu da partizani u većini nisu bili komunisti (Markušić, 2019: 301). Među njima većina je bila pripadnik neke religijske zajednice (katoličke, islamske, pravoslavne …). Istina, komunisti jesu bili organizatori ustanka i, uglavnom, vodeće osobe pokreta. Prenaglašeno se preko termina „crveni", „partizani", „komunisti" stavlja naglasak na ideološki, umjesto antifašističkog i oslobodilačkog karaktera pokreta. U tom kontekstu i njegovog odnosa prema religiji i religijskim zajednicama. Zato neće biti suvišno ako se

* Akademik, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
E-mail: ivo.cvitkovic@yahoo.com

ukratko osvrnemo na politiku narodnooslobodilačkog pokreta prema religiji i religijskim zajednicama.

Narodnooslobodilački pokret se borio ne samo protiv okupatora i njegovih pomagača, „nego isto tako i protiv onih koji su htjeli da istrebljuju pristalice pojedinih religija, bilo da se radilo o četnicima koji su progonili muslimanski živalj, bilo da se radilo o ustašama koji su proganjali srpski živalj“, kako je to Tito istakao u razgovoru s predstavnicima Islamske zajednice, rujna 1947. (Tito III, 1959:110). Politika je bila stvaranje narodnooslobodilačke fronte svih, bez razlike na politička i religijska opredjeljenja. Time se najbolje odgovaralo na kritike prema kojima komunist i pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta ruše crkve, džamije i proganjaju religiju. Neke svećenike (poput fra Bone Ostojića) se uključilo u NOF na oslobođenom teritoriju. Isticalo se da sve religije i religijske zajednice u društvu trebaju imati ista prava; ne dirati ni u čija religijska osjećanja i omogućiti da svatko ispovijeda religiju koju želi.

Zahvaljujući takvoj politici, u pokret su se uključivali i svećenici, svještenici, islamski vjerski službenici spremni suprotstaviti se fašizmu i zločinima. Rezultiralo je to time da je Tito, 23. lipnja 1942. godine, izdao naredbu prema kojoj se ustanovljava zvanje vjerskih referenata (danas bismo rekli vjerskih kapelana). U naredbi se navode i njihove dužnosti. Predviđeno je da, ukoliko u brigadi ima više svećenika – jedan od njih bude brigadni, a ostali bataljunski vjerski referenti. Brigadni na lijevoj ruci nosi križ (za kršćane), odnosno polumjesec (za muslimane), i to brigadni sa dva širita ispod tog znaka, a bataljunski jedan širit. Bili su zaduženi, pored ostalog, za evidenciju poginulih i umrlih boraca. Vjerski referenti su tretirani kao ravnopravni borci i nisu ometani u vršenju vjerskih dužnosti među borcima i narodu na oslobođenom teritoriju.Uz navedeno, treba se prisjetiti i niza drugih primjera koji upućuju na zaključak o tolerantnom odnosu narodnooslobodilačkog pokreta prema religiji i religijskim osjećanjima građana. Navest ćemo ih samo nekoliko:

Partizani su u Gornjem Vakufu (1942.) sami zvonili „katoličko zvono ujutro, u podne i uvečer … jer nema župnika“ (Markušić, 2019: 126). Naime, tradicionalno se s katoličke crkve zvono oglašavalo tri puta dnevno: ujutro, u podne i uvečer. Tamo gdje nije bilo svećenika da vjernicima održi misu, partizani su ga slali sa slobodne teritorije. Jedan takav slučaj zabilježio je i fra Josip Markušić u svojim *Ratnim zabilješkama*: „12. I. 1943. U Podmilačju bio u poslu varcarski župnik Nikica Kojić, partizani ga zovu da ide u Glamoč reći misu, i daju mu konja.“ (Markušić, 2019: 176). Ili, 28. XII. 1942. „kad je bila u Podmilačju misa na božić (!) partizani su držali stražu u gaju kod Munana. Partizani su na božić (!) po šumi, ljepše pjevali božićne pjesme nego časne sestre“ (Markušić, 2019: 170).

Najviši rukovodioci ZAVNOBiH-a boravili su na ponoćki u Jajcu (Markušić, 2019: 435). Za vrijeme mise zajednički su pjevali crkveni i partizanski zbor. Čak i visoki partizanski oficiri se ispovijedaju kod katoličkih svećenika (Markušić, 2019: 217). Bilo je primjera da partizani, nakon mise, ispred katoličke crkve igraju kolo (Markušić 2019: 233), dolaze u crkvu da se pričeste. Tako se i Stipe Bilan, jedan od rukovodilaca u partizanima, ispovjedio i vjenčao u crkvi (4. X. 1943.) – (Markušić, 2019:258).

Ima još jedan zanimljiv detalj kojeg je zabilježio Markušić: „Narod vojnicima (partizanima – I. C.) nazivlje Hvaljen Isus, a oni imaju naređenje da odazovu kako im se nazove. Tako da i muslimani odgovaraju: Uvijek Isus hvaljen!“ (Markušić, 2019:507).[1]

Zanimljivo da se za vrijeme rata pokušavalo organizirati i zajedničke akcije za obilježavanje vjerskih blagdana.[2]

Podsjetimo se da je Predsjedništvo ZAVNOBiH-a, 4. studenog 1944., predložilo da se vjeronauka u škole uvede kao fakultativan predmet i zatražilo mišljenje NKOJ-a, jer bi to trebalo ujednačiti u svim federalnim republikama (u osnovnim i srednjim školama). U Planu, programu i metodološkim uputama za narodne osnovne škole (20. XI. 1944.) stoji da se nastava vjeronauke izvodi jedan čas tjedno (Dokumenti t. I: 12). A u Uputama Odjeljenja za prosvjetu ZAVNOBiH-a za izradu nastavnih planova i programa rada i uvođenje obveznih administrativnih knjiga u škole (21. IV. 1945.) stoji da se u Razrednice „osim prezimena i imena djetetovog, stavi ime oca ili staratelja, datum rođenja, mjesto rođenja, narodnost, vjeroispovijest…“, te da je „vjeronauka fakultativan predmet“ (Dokumenti 1945 t. II, 1968: 163). I Tito će kasnije, u razgovoru s čehoslovačkim novinarima (studeni 1945.) izjaviti kako „vjeronauka u školama vjerojatno neće biti obavezan predmet“ (Tito II, 199:132).

Na sjednici Predsjedništva ZAVNOBiH-a, održanoj 23. VI. 1944. godine, razmatrana je odluka „O uspostavi ‘vjerske komisije’ koju bi činili sedmorica članova (laika i duhovnih lica)“ (Dokumenti t. I: 160). Komisija bi „bdjela nad slobodom vjeroispovijedanja“ (Čolaković), te pripremila materijale za zakonsko reguliranje odnosa narodno-oslobodilačke vlasti i pojedinih vjer-

[1] Podsjetio me ovaj Markušićev zapis na jedan detalj iz mog djetinjstva. Prodavnicu životnih namirnica u mom rodnom mjestu držali su bračni par Ziba i Salko Džinić. Bili su dobri duh siromašnih – davali bi im robu na veresiju, a oni su to financijski pokrivali iz svojih sredstava. Svakom djetetu koje bi s majkom došlo u prodavnicu Ziba bi dala bombonu. Kad su dvije bliznakinje iz susjedstva pošle u školu, majka ih je savjetovala da svakom poznatom pri susretu nazovu „Hvaljen Isus“ – ostalima „Dobro jutro“ (ili „Dobar dan“). A njima je Ziba bila poznata te su joj nazvali „Hvaljen Isus“. Na to će Ziba: „Draga djeco, nit ga hvalim, nit ga kudim“.

[2] „25. XI. 1944. Zajedničko skupljanje priloga za sirotinju za kurban bajram i božić. To se nerado gleda. Sloga je dobra, ali ne lijepljenje.“ (Markušić, 2019: 427)

skih zajednica (H. Brkić). Čolaković je smatrao „da se mora voditi računa o vjerskoj osjetljivosti naših naroda, a i o stavu neprijatelja prema nama“ (Dokumenti t. I: 161). Na zasjedanju u Sanskom Mostu, 1. srpnja 1944. godine usvojena je Odluka ZAVNOBiH-a o uspostavi „Vjerske komisije“ koja broji sedam članova (duhovnih i svjetovnih lica). Zadaci Komisije: da daje Predsjedništvu ZAVNOBiH-a svoje mišljenje i prijedloge o načinu kako će se pravno urediti odnosi između narodnooslobodilačke vlasti i pojedinih vjeroispovijesti; da prati nesmetano i slobodno vršenje vjeroispovijedanja; da predlaže kako rješavati imovinsko-pravna i druga pitanja odnosa sa pojedinim vjeroispovijestima. Navodim i obrazloženje uvodničara Hasana Brkića o formiranju „Vjerske komisije“. „Zadatak vjerske komisije, koja bi se stvorila pri Predsjedništvu je vrlo ozbiljan i važan. Njena je osnovna dužnost da svojim prijedlozima omogući Predsjedništvu i Vijeću da što pravilnije regulišu i odrede odnos između narodnih vlasti i pojedinih vjeroispovijesti. Naš Narodno oslobodilački pokret od svog početka imao je pravilan odnos prema vjeroispovijestima, zalažući se svim svojim silama da iz javnog i političkog života otkloni svaku pojavu vjerske netrpeljivosti i da spriječi neprijateljima naših naroda, da raspirivanjem vjerske mržnje, sprovede svoju politiku. Stvaranjem vjerske komisije mi ne činimo nešto novo, nego želimo da se postojeći pravilni odnosi između narodne vlasti i pojedinih vjeroispovijesti još potpunije srede. Mi smo našom deklaracijom zagarantovali slobodu vjeroispovijedanja. Mi želimo da se preko organa naše vlasti u praksi sprovede i puno ispovijedanje bogosluženja i puno ispovijedanje vjerske slobodu“ (Dokumenti t. I: 196). Zaista, u Komisije za vjerska pitanja (!) birani su i svećenici, pa čak i za sekretara te komisije (neposredno nakon rata). I ne samo to: za ministra socijalne politike imenovan je sveštenik Novak Mastilović koji je bio i član Predsjedništva AVNOJ-a.

Cijelo vrijeme isticalo se kako se pitanje odnosa država - Crkva neće moći riješiti dekretom, već dogovorom. U tom kontekstu i Tito, u razgovoru sa delegacijom katoličkog svećenstva, lipnja 1945. godine, nudi im da sami izrade elaborat kako oni vide da bi trebalo riješiti pitanje Katoličke Crkve u Hrvatskoj, a da će o istom razgovarati i s predstavnicima Srpske pravoslavne Crkve (Tito I, 1959).

O religiji i Crkvi na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a

Treba istaći da su, među članovima ZAVNOBiH-a, na Trećem zasjedanju bili: Begović Simo, sveštenik s Pala; Bjeljac Krsto, sveštenik iz Drvara; Muhidin Hamidović, kadija iz Sanskog Mosta; Halil Hadžisarajlić, vjeroučи-

telj iz Banja Luke; Muhamed Šefket Kurt, muftija iz Tuzle; Svetozar Lazarević, sveštenik iz Bosanskog Šamca; Omer Maksumić, vjeroučitelj iz Konjica; Novak Mastilović, sveštenik iz Gacka; fra Bono Ostojić iz Jajca; Savo Savić, sveštenik iz Strmice i Sulejman Topić, hafiz iz Velike Kladuše.

Nekoliko se delegata, u svojim diskusijama, na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a osvrnulo na religiju i neprihvatljivo djelovanje pojedinaca iz religijskog vodstva: Mujaga Rustembegović (Gradačac); Jure Begić (Tuzla); Mato Markotić (Ljubuški); Bogomir Brajković (Tuzla); Enver Redžić (Bihać); Milan Guteša (Bosanski Petrovac); dr. Kosta Grubačić (Bileća); Salko Nazečić (Mostar); Rato Dugonjić (Sarajevo). Nitko od svećenika, sveštenika, islamskih vjerskih službenika nazočnih na zasjedanju o tome nije govorio.

Što pokazuju njihove diskusije? Bošnjaci i Hrvati kritizirali su ponašanje „svojih" religijskih zajednica i antinarodno djelovanje pojedinaca u njima. Kritizirali su one koji su bili uključeni u rad bosanskohercegovačke SS divizije[3]; one koji su vodili politiku razjedinjavanja naših naroda[4]; koji su mobilizirali kadar u Crvenu legiju[5]. Posebno su u svojim istupima bili kritički Hrvati. Padale su optužnice za ponašanje gotovo cijelog katoličkog svećenstva (osim izuzetaka)[6];

[3] Mujbeg Rustembegović iz Gradačca: „U nekoliko primjera iznosi nedjela raznih 'legija' zelenog kadra i bosanskohercegovačke SS-divizije koju su stvorili razni muslimanski izrodi tipa Hakije Hadžića, Alije Šuljka, Handžića, Pandže i ostalih" (*Treće zasjedanje*..., 1955: 29)

[4] Salko Nazečić (Mostar): „… djelo muslimanskog naroda … Ti zločini govoriće pokoljenjima do čega dovodi politika razjedinjavanja, politika posebno srpska, posebno muslimanska i posebno hrvatska, politika zasnovana na vjerskoj i nacionalnoj mržnji i šovinizmu" (*Treće zasjedanje*..., 1955: 44)

[5] Enver Redžić (Bihać): „… klika Handžića, Hadžića, Šuljaka, Aganovića … Oni su pozivali u borbu za din i za islam, mobilisali su Crnu legiju i raznorazne fašističke divizije." (*Treće zasjedanje*..., 1955: 60)

[6] Jure Begić (Tuzla): „Da ne bi hrvatski narod krenuo pravim putem, stupa na političku arenu gotovo cjelokupno bosansko katoličko svećenstvo i svim silama nastoji da hrvatskog seljaka svrsta u ustaške redove. Sije se bratoubilačka mržnja na način koji zaprepašćuje. Bilo je časnih iznimaka u tom svećenstvu, ali su te iznimke bile posve nemoćne. No može se tvrditi da je ova svećenička pomoć za ustaše i Nijemce bila bez rezultata… na zlo ga navode nadbiskup Šarić sa najvećim dijelom svoga svećenstva… o partizanima koji po riječima hrvatske gospode, ne vjeruju u Boga, koji ruše crkve i bogomolje, koji popove kolju kao piliće itd. Svećenici … Tako su pričali, da je Bog kaznio Tuzlu sa 6 mjeseci partizanske vladavine, a ona je, eto 'kažnjena više'. Jedan svećenik je na partizanski pozdrav 'hvaljen Isus' odgovarao 'merhaba' i 'pomoz bog'. Naglašavam da mi nikako nije namjera da napadam hrvatsko svećenstvo kao takvo. Mi smo svagdje, pa i u Tuzli učinili sve da se ne remete dobri odnosi između nas i crkve, ali, nažalost, sve to nije koristilo" (*Treće zasjedanje*..., 1955: 32).

sudjelovanje pojedinih svećenika u ustaškim zločinima[7]; da svećenici i fratri nisu stali uz svoj narod[8].

Na njihove istupe reagiralo je starješinstvo Franjevačke provincije „Bosne Srebrne“: „Na ono što je izneseno … u govorima nekih narodnih poslanika prigodom trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a dne 26. i 27. aprila o. g., možemo i moramo reći, da u svemu tome ima mnogo neobaviještenosti“, saopćilo je starješinstvo Franjevačke provincije „Bosne Srebrene“ (v. Markušić, 2019: 572). Napominju da je njihova uprava franjevačkog reda, početkom 1941. godine, zabranila franjevcima miješanje u politiku, progone i zlostavljanja inovjeraca, da su fra Tomislava Filipovića, čim su saznali za njegova nedjela u okolici Banja Luke, 28. IV. 1942. godine otpustili iz franjevačkog reda; ogradili su se od pojedinih franjevaca koji nisu slijedili upute Provincije i njihovog nesvećeničkog rada.

Zanimljivo da nitko od Srba nije kritizirao ponašanje pravoslavnih svještenika (iako ih je bilo u četnicima, ili su pomagali taj pokret – najpoznatije ime pop Đujić). Oni su se zadržavali na općim pitanjima odnosa prema religiji[9], vjeronauku[10], ili su ukazivali na izdajnička ponašanja pojedinaca iz drugih religijskih zajednica[11]. A da je bilo „elemenata u pravoslavnoj crkvi, koji su

[7] Mato Markotić (Ljubuški): „Osuđuje rad pojedinih katoličkih svećenika koji su u mantiji nastupali kao pobornici ustaštva i često otvoreno učestvovali kao ustaški oficiri u pojedinim zločinima“ (*Treće zasjedanje*..., 1955: 48).

[8] Bogomir Brajković (Tuzla): „Da osudim rad velikog dijela katoličkog svećenstva na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine. Mnogo manje hrvatske krvi bi se prolilo za stvar fašizma, u mnogo boljem položaju nalazilo bi se hrvatsko seljaštvo da su katolički svećenici i fratri stali uz svoj narod. Velikim dijelom oni to nisu učinili, nego su, naprotiv, učinili sve da hrvatsko seljaštvo učine protivnikom Narodno-oslobodilačkog pokreta i time saveznikom fašizma.“ (*Treće zasjedanje*..., 1955: 51)

[9] Milan Guteša (Bosanski Petrovac): „Današnji borci narodne slobode traže temeljitu, debelu slobodu, slobodu iz četiri stiha, slobodnu riječ, slobodu vjere i vjeroispovijesti, slobodu hljeva, rada i zarade i slobodu od straha“ (*Treće zasjedanje*..., 1955: 64)

[10] Dr. Kosta Grubačić (Bileća): „.. jer neprosvijećena narodne mase doprinose da se pospješi netrpeljivost i vjerska i nacionalna“ (obrazovanje: ne da će se iskorijeniti religija, već spriječiti mržnja – I. C.) (82) … naprimjer u pitanju vjerske nastave. Mi smo dosljedni odlukama AVNOJ-a o slobodi vjeroispovijesti. Prema tome, smatram da je bilo pravilno što je vjeronauka postala kao fakultativni predmet, da je slušaju svi oni koji žele i da mi nećemo nikoga na to primoravati. Mi nećemo dozvoliti da se neki svećenici, razbijajući bratstvo naših naroda, štite autoritetom crkve.“ (*Treće zasjedanje*..., 1955: 84).

[11] Rato Dugonjić (Sarajevo): „… da se za mnoge zločine koji su izvršeni u našoj zemlji postave pred sud i oni koji nisu u granicama Bosne i Hercegovine, ni u granicama Jugoslavije, nego su otišli mnogo dalje. Iz Sarajeva su pobjegli glavni organizatori i inspiratori zločina koji su počinjeni u Bosni i Hercegovini. Danas se u Sarajevu ne nalazi nadbiskup Šarić, ne nalaze se razni ustaški agenti kao Radoš, ne nalazi se Josip Zubić. Oni su danas pobjegli u

se za vrijeme okupacije pokazali vrlo rđavo“, potvrdio je i Tito u razgovoru s predstavnicima američkih crkava (Tito III, 1959: 82).

Podsjetilo me to na Krležine riječi iz početka 80-ih godina prošlog stoljeća. Poslao sam mu primjerak teksta *Krleža o religiji*, nekih 700 kucanih stranica (izvodi iz njegovih djela o religiji i Crkvi). Odmah mi je rekao da to skratim na maksimalno 300 stranica, da ga i onako optužuju da je protivnik Katoličke Crkve. Naglasio je da on jeste dosta toga napisao o ponašanju Katoličke Crkve, Vatikana i onda me upitao: Jeste li ikad čuli da je neki političar, ili književnik, Srbin išta kritički rekao na račun ponašanja Srpske pravoslavne Crkve? Tako je, izgleda, bilo i na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a.

Na kraju ovog pregleda, navedimo i Prijedlog Odluke o izmjenama i dopunama Odluke o konstituiranju Zemaljskog antifašističkog vijeća NO BiH u najviše zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo Federalne BiH od 1. jula 1944. god. U čl. 4: primanje novih članova u Vijeće … predlaže se da se za narodne poslanike u Narodnu skupštinu BiH prime: sveštenik Svetozar Lazarević, sveštenik Bosanski Šamac; pop Simo Begović, Pale; muftija Mehmed-Šefket Kurt, Tuzla; fra Bono Ostojić, Jajce. Tako je i bilo – svi su izabrani u navedeno tijelo.

Gdje je pošlo ukrivo? Zašto je došlo do promjena odnosa prema religiji i Crkvi? Začeci netrpeljivosti.

Već na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a kao da se najavljuje zaoštravanje odnosa prema religiji i religijskim zajednicama. Tako je dr. Ljubomir Peleš iz Tuzle, u svojoj diskusiji, istakao: „Mi ne možemo dozvoliti nikakvo udruženje … koje će biti osnovano … na vjerskoj bazi“ (*Treće zasjedanje*..., 1955: 30).

Bilo je obostranih postupaka (i od vlasti i od religijskih zajednica) koji su, nakon završetka Drugog svjetskog rata doveli do odstupanja politike narodnooslobodilačkog pokreta prema religiji i religijskim zajednicama. Ako bismo analizirali poteze iz religijskih zajednica koji su tome doprinijeli, mogli bismo izdvojiti sljedeće:

a) Proteste iz religijskih zajednica zbog oduzimanja tiskara u njihovom vlasništvu;
b) Negodovanje zbog proglašenja vjeronauke u školama neobvezujućom; jer se ocjena iz vjeronauka nalazila na posljednjem mjestu u svjedodžbama; skraćena vjeronauka sa dva na jedan sat;

Zagreb, a pokušaće sigurno da pređu u Švicarsku i dalje u Španiju i Argentinu.“ (*Treće zasjedanje*..., 1955: 93).

c) Negodovanje zbog ukidanja privatnih škola, pa i onih koje su organizirale religijske zajednice;
d) Nezadovoljstvo time da se mladima po selima organiziraju plesovi na kojima omladina ostaje do duboko u noć;
e) Nezadovoljstvo zbog održavanja mitinga i sastanaka u vrijeme kad se održava misa; zbog zagovaranja teorije evolucije u školama;
f) Nezadovoljstvo zbog uvođenja građanskog braka; jer se po grobljima skidaju križevi sa grobova ustaša i njemačkih vojnika; zbog širenja materijalističkog i bezbožničkog duha.

Svi naprijed navedeni razlozi zaoštravanja religijskih zajednica sa novim vlastima čine se iz današnje perspektive gotovo smiješnim.

Ali, postojali su i ozbiljniji razlozi zbog kojih je došlo do zaoštravanja odnosa religijskih zajednica prema vlastima:

a) Agrarna reforma, mada je dosta elastično primijenjivana prema religijskim zajednicama: mogli su imati posjed od 10 hektara, a samostani/manastiri od 25-50 hektara;
b) Rigorozno kažnjavanje svećenika, sveštenika, islamskih vjerskih službenika koji su surađivali sa fašistima, nacistima (ustašama, četnicima, bjelogardijcima …).

Što je sve motiviralo novu vlast (osim slijeđenja staljinističkog modela odnosa prema religiji i religijskim zajednicama[12]) na zaoštravanje odnosa prema religiji i religijskim zajednicama? Dio krivnje je i na svećenstvu koje je u ratu pomagalo ustaški i četnički pokret, koji su govorili narodu protiv partizana, a osobito na onima koji su s oružjem u ruci činili zločine (ili poticali na njih). Dakle, u pitanju je bilo ponašanje dijela svećenika u ratu, o čemu svjedoči i jedan fragment iz Marušićevih zabilješki: „Na fratarskoj kapiji hrv(atska) zastava sa U“ (Markušić, 2019: 292). Uz to, među odmetnicima, nakon kapitulacije Njemačke, nalazili su se i neki svećenici (ili su im pružali pomoć). Dakle, u pitanju je bio pokušaj vojnog otpora novoj vlasti („križari“, ustvari pripadnici ustaškog pokreta u Hrvatskoj; ostaci četništva u Bosni).

Ali, postoji jedan razlog kojeg treba posebno istaknuti. Onog trenutka kad komunisti samostalno organiziraju državnu vlast, pojačava se (i do tada vidno prisutan) antikomunizam iz redova religijskih zajednica.[13] Tome su pridonije-

[12] „Ni na jednom području staljinistički režim nije bio toliko lažljiv kao u nacionalnom pitanju. Koliko je samo govora održano s citatima Marxa, Engelsa, Lenjina i Staljina, koliko je tisuća novinskih članaka napisano o ravnopravnosti naroda u Sovjetskom savezu, koliko o slobodi vjeroispovijesti!“ (Štajner, 1986: 145).

[13] Već u Poslanici katoličkog episkopata od 24. ožujka 1945. godine partizane se naziva „mrziteljima Katoličke Crkve“ (v. Markušić, 2019); da su „neprijatelji Katoličke Crkve, a pristaše materijalističkog komunizma, da ih je hrvatski Narod plebiscitarno odbio.“

li i neki, s današnjeg aspekta promatrano, začuđujući (u odnosu na ponašanje u ratu) potezi novih vlasti: ponekad se zatvaraju i svećenici koji su u vrijeme rata, spašavali ljude, pomagali NOP, te su u poslijeratnim godinama za takvo držanje dobivali i državna odlikovanja (napr. fra Damjan Rozić, fra Vitomir Jelčić …). Je li to bila neka čudna logika: neka crkveni ljudi osjete što je to vlast. Kad je fra Damjan Rozić uhapšen, onda su Srbi, koje je 1941. godine spašavao, došli pred zatvor i ponudili da oni robijaju za fra Damjana. Osobno sam imao priliku svjedočiti radostima nekih od tih Srba prilikom susreta sa fra Damjanom sedamdesetih godina prošloga stoljeća. S druge strane, nastupio je hladni rat u borbi protiv socijalističkih država u što su se uključile, na svoj način, i religijske zajednice (osobito Vatikan).

Mada su predstavnici nove vlasti, u razgovorima sa predstavnicima religijskih zajednica, nudili im, pa i vodstvu Katoličke Crkve, da ponude vlastima svoj elaborat kako regulirati odnose država – Crkva, ni jedna nije ponudila nikakav dokument o tome. Čak, kad je riječ o Katoličkoj Crkvi, moglo bi se reći da je Vatikan prije priznao socijalističku vlast u Jugoslaviji nego domaći episkopat (koji je, da kažemo, bio iznenađen saznanjem da Vatikan uopće vodi pregovore sa SFRJ o uspostavi diplomatskih odnosa).

Literatura:

Čemerlić, Hamdija (prir.) (1968a). *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine: Dokumenti. Knjiga I: 1943-1944*. Veselin Masleša. Sarajevo.

Čemerlić, Hamdija (prir.) (1968a). *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine: Dokumenti. Knjiga II: 1945*. Veselin Masleša. Sarajevo.

Markušić, fra Josip (2019). *Ratne zabilješke 1941.-1945.* Synopsis. Sarajevo.

Štajner, Karlo (1986). *7000 dana u Sibiru*. Globus/Oslobođenje/Svjetlost. Zagreb/Sarajevo.

Tito I (1959). Naprijed. Zagreb.

Tito II (1959). Naprijed. Zagreb.

Tito III (1959). Naprijed. Zagreb.

Treće zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja BiH (1955). Narodna štamparija. Sarajevo.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Ponešto o odnosu narodnooslobodilačkog pokreta prema religiji i religijskim zajednicama: većina pripadnika pokreta nisu bili komunisti; komunisti su bili organizatori antifašističke borbe; za što se borio NOP; politika NOF-e; uvođenje zvanja vjerskog referenta među borcima; primjeri odnosa narodnooslobodilačkog pokreta prema slobodi religije; sloboda vjeronauke; osnivanje „Vjerske komisije“… *O religiji i Crkvi na Trećem zasjedanju ZAVNO-*

BiH-a: vjerski službenici na zasjedanju; analiza diskusija u kojima se kritički osvrtalo na religiju i religijske zajednice; biranje svećenika u ZAVNOBiH. *Gdje je pošlo ukrivo? Zašto je došlo do promjena odnosa prema religiji i Crkvi? Začeci netrpeljivosti*: obostrani postupci (vlasti i religijskih zajednica) koji su vodili zaoštravanju odnosa. Što je smetalo religijskim zajednicama? Što je sve motiviralo vlast za promjenu politike i zaoštravanje odnosa prema religijskim zajednicama?

INSTEAD OF A CONCLUSION

A littile bit about the relation of the National Liberation Movement (NLM) towards religion and religious communities: most members of the Movement were not Communists; the Communists were the organisers of the anti-fascist struggle; what the NLM fought for, the National Liberation Front (NLF) policy; introduction of the title of religious officers among fighters; examples of the National Liberation Movement attitude towards freedom of religion; freedom of religious education; establishment of the „Religious Commission"... *On religion and the Church at the Third Session of ZAVNOBiH*: religious officials at the session; analysis of discussions that critically reviewed religion and religious communities; election of priests in ZAVNOBiH. *Where did it go wrong? Why have there been changes in attitudes towards religion and the Church? The beginnings of intolerance:* mutual actions (of the authorities and religious communities) that led to the deterioration of relations. What bothered religious communities? What motivated authorities to change their policy and tighten attitudes towards religious communities?